

ПРАВИЛА ГРИ У ПОЛІТИЦІ ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ НЕОІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Проаналізовано на засадах теорії неоінституціоналізму основні механізми формування правил гри у політиці, з'ясовано умови їх сприяння ефективності державної влади й формуванню політичної стабільності.

Ключові слова: неоінституціоналізм, політика, державна влада, політична стабільність, влада, владні ресурси, політичні норми, консолідація демократії.

Проанализировано на основах теории неоинституционализма основные механизмы формирования правил игры в политике, выяснены условия их содействия эффективности государственной власти и формированию политической стабильности.

Ключевые слова: неоинституционализм, политика, государственная власть, политическая стабильность, власть, ресурсы власти, политические нормы, консолидация демократии.

The basic mechanisms of forming of rules of game are analysed on principles of theory the new institutionalizm in a policy, the terms of their assistance efficiency of State power and forming political stability.

Key words: neoinstitutionalism, politics, state power, political stability, power, power resources, political norms, democracy consolidation.

У процесі транзиту суспільств від авторитаризму до демократії, окрім структурного та ціннісного аспекту, вагомою є трансформація інституційної системи. На першому етапі транзиту формуються демократичні інститути та нові правила гри, що регулюють відносини між суб'єктами політики, їхній доступ до владних ресурсів та міру впливу на центри ухвалення політичних рішень. Проте ці правила гри часто використовуються ситуаційно й відповідно до корпоративних чи кон'юктурних інтересів тієї групи еліти, яка мала найбільший вплив на прийняття рішень, що в результаті нівелювало демократичний потенціал інститутів. Другий етап транзиту є утвердженням демократичного ладу після декількох виборів, зміни еліт при владі й вироблення політичним істеблішментом консенсусних правил гри. На важливості для консолідації демократії єдиних «правил гри» наголошує А. Пшеворський. Вони створюють ситуацію, коли ніхто не допускає можливості

виникнення інститутів та правил поза демократичними нормами [9]. Політичний процес (поле політики, за П. Бурдьє) конститується як простір політичної гри з особливими інтересами, цілями і законами (правилами) функціонування [2, с. 11].

Правила гри в контексті методології неоінституціоналізму розглядаються як інституції, або «придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певне річище» [8, с. 11]. Неоінституціоналізм (також знаний як нова економіка організацій) визнає вирішальну роль інституцій у політичному житті й доводить, що вони існують у суспільстві для подолання перешкод в обміні інформацією та взаємодіях в організаціях. Як зауважують у своєму дослідженні М. Рамеш та М. Говлет, базова одиниця аналізу в теорії неоінституціоналізму пов'язана зі «згодою» між особами в рамках інституту [3, с. 36].

Поява нового інституціоналізму зумовлена прагненням: а) поновити зв'язок між теоретичними положеннями у розумінні поняття «інституція» і політичною реальністю, яку вони претендують представляти; б) обґрунтувати вирішальну посередницьку роль інститутів у формуванні політичної поведінки; в) визнати складність і непередбаченість політичних систем [4].

У рамках теорії неінституціоналізму засадничими є поняття «інститут», «інституція та «організація». У статті ми опираємося на позицію Д. Норта, одного з авторитетних представників цього напрямку, щодо розмежування цих понять, яка зводиться до наступного: під «інституціями» слід розуміти закони, правила, звичаї, норми, а під «інститутами» – організації, тобто державні органи, політичні партії, профспілки тощо [8, с. 13]. Для Д. Норта, підсумовує М. Кармазіна, перші – це правила, які визначають спосіб «гри», другі ж – суто актори, межі компетенції яких – лише формування стратегії та майстерність [5]. Це дає змогу «концептуально чітко відрізнити правила від гравців» [8, с. 13]. Інституції охоплюють і будь-які види обмежень у людських взаємодіях та поведінці, а також визначають умови, за яких актори можуть здійснювати певні види діяльності [8, с. 12]. Іншими словами, правила визначають спосіб гри у політичному полі, вони роблять її більш контрольованою та передбачуваною. Саме у зменшенні невизначеності, що одночасно не суперечить можливостям зміни, трансформацій, вбачає Д. Норт головну роль інституцій [8, с. 14].

Трактування інституцій як звичаїв, кодексів та норм поведінки вимагає уточнення: інституція – це реалізована в повсякденній практиці норма поведінки, що стала усталеною і типовою. Отже, інституція є домінуючою нормою (у рамках суспільних відносин, які регулюються цим правилом), що встановлена, прийнята, стабільна і постійно повторюється у поведінці людей. В такому сенсі можна погодитися з О. Зазнаєвим, що поняття «інституція» є абстракцією, у якій відображається результат реалізації норми на практиці [4]. В свою чергу, інститути, тобто організації, які охоплюють політичні, економічні та суспільні органи, створюються акторами для досягнення цілей, які вони намагаються реалізувати в рамках існуючих інституційних обмежень. Таким чином, неінституціоналізм дає змогу також методологічно відокремити правила від стратегій акторів.

Методологія неінституціоналізму при дослідженні перехідних суспільств, для яких природною є непевність і правил, і результатів, дозволяє прослідкувати процес інституціоналізації правил гри як один з вагомих чинників стабілізації суспільного розвитку в рамках постійних змін та трансформацій. У транзитологічних теоріях особливо підкреслюється роль формальних правил та процедур у досягненні згоди. Інституції, як сукупність норм та правил, здатні формувати стійкі та впорядковані зразки

поведінки й взаємодії акторів, завдяки чому вони і стають передбачуваними, прогнозованими, а, отже, зменшують непевність результатів взаємодії. Ця проблематика знайшла своє відображення і в працях українських політологів М. Кармазіної, С. Наумінської, А. Колодій, М. Шаповаленко, А. Романюка, В. Горбатенка, а також російських науковців А. Мельвілля, А. Макаричева, О. Зазнаєва, В. Кувалдіна, С. Єлісеєва, О. Харитонові та ін.

Метою статті є аналіз в контексті теорії неінституціоналізму правил гри у політиці як інституції, відсутність якої унеможливило досягнення політичної стабільності в транзитних суспільствах.

Феномен гри, стверджував Й. Хейзінга, є обов'язковим елементом людського буття. Він простежується в усіх інститутах, що створювали та створюють люди, і зумовлений конкуренцією у людських стосунках [12]. Сприйняття світу як гри – характерна риса постмодерністської реальності.

Концептуалізація політичного поля через метафору гри передбачає такі принципи його організації: а) взаємозалежність між учасниками (суб'єктами політики) гри на основі обміну ресурсами та узгодження цілей; б) відсутність монополізму; в) певний рівень довіри між учасниками. Гра передбачає існування чітких правил, знання і прийняття їх усіма учасниками. У цьому контексті розрізняють правила, що визначають спосіб гри і стратегії суб'єктів. «Політична гра трансформується в систему політичних форм до певної міри автономних агентів, їх практик та уявлень», – доходить висновку Ю. Качанов [6, с. 150].

Такі принципи найповніше можуть бути реалізовані в рамках політичного ринку, де існують певні комбінації можливостей для учасників, а тому результати взаємодії (гри) непередбачувані, проте процес гри впорядкований нормами та процедурами, що стабілізує політичний процес, унеможливило його трансформацію у стан «війни всіх проти всіх». До того ж ринок та конкуренція на ньому в ідеалі повинні сприяти «виживанню» таких правил, які б влаштовували не лише переможців, але й переможених, тобто були ефективними. Проте через високі транзакційні витрати акторів політичний ринок є особливою моделлю ринку, що не завжди зумовлює встановлення ефективних правил гри у політиці. Д. Норт зазначає, що у збереженні неефективних правил гри можуть бути зацікавлені держава, впливові групи із спеціальними інтересами. Крім того, встановлення ефективніших правил гри нерідко вимагає значних витрат, яким опираються уже усталені інституції.

Інституційні зміни в перехідний період є наслідком взаємодії інститутів (правил гри) та організацій (учасників, суб'єктів політичного процесу). Н. Борисова, Д. Козлов, Н. Работяжев, розглядаючи інституційні зміни в політичних режимах, що трансформуються, доходить висновку, що «центральною складовою трансформації є

інституційні зміни. Тому на кожному етапі переходу важливим є співвідношення революційного та еволюційного сценаріїв змін правил гри» [1, с. 7]. Вони здатні визначати та обмежувати сукупність варіантів вибору індивідів і зменшувати невизначеність через встановлення постійної структури людської взаємодії. Від правил гри значною мірою залежить не лише стабільність, але й ефективність та легітимність інститутів влади. Формування прозорих правил гри у політиці (ухвалення рішень, управління проблемами, узгодження конфліктів) є одним із чинників політичної стабільності та демократизації суспільства. Правила гри, викладені в Конституції, законодавчих актах, договірних документах, є основною процедурною консенсусу, який, поряд з ціннісним, є неодмінною умовою консолідації демократії.

Такі правила називають формальними (офіційними). Політичні формальні правила, за твердженням Д. Норта, визначають ієрархічну структуру держави, її головні керівні структури, особливості контролю [8, с. 64]. На противагу їм – неформальні (неофіційні) правила – звичаї, усталені зразки поведінки, зумовлені культурною спадщиною спільноти, є суспільно схваленими та добровільно обраними нормами поведінки. Вони розширюють, удосконалюють або видозмінюють офіційні правила [8, с. 55-56]. В транзитних суспільствах неформальні правила, пов'язані з традиціями підкупу, корупції, використання адміністративного ресурсу, родинних зв'язків, телефонного права і т.п., часто заміщують або нівелюють формальні політичні правила, передовсім конституційні норми. Важливо відзначити і те, що в процесі інституційних змін формальні правила можуть бути відносно швидко замінені державою, а неформальні правила змінюються дуже повільно, разом із змінами у світосприйнятті людей, формуванням нових вартісних орієнтирів. Саме вони зумовлюють реальні інституційні зміни в транзитних суспільствах.

Норми є не окремими правилами, а ієрархічно побудованою системою. У цій системі Г. Терборн вирізняє три типи суспільних норм, які мають різну значимість, – конституюючі, регулятивні та розподільчі. Саме конституюючі норми встановлюють правила гри [11, с. 48]. Проте значення норм, незалежно від їх інституціалізації, зумовлюється їх місцем в ієрархії правил.

В Україні в контексті формування політичного ринку політична гра виявляється, насамперед, у таких політичних діях, як маневрування, інтриги, угоди, таємні переговори тощо. Основна мета цих видів політичної діяльності – замаскувати справжні наміри, цілі суб'єктів та засоби їхнього досягнення. Формування політичної легітимності агента політичного поля, вказує Ю. Качанов, почалося з права визначати ставки і правила гри, норми та еталони політичних практик, які проте ігнорували соціальні вимоги поза полем політики [3, с. 5].

Особливістю становлення єдиних правил гри в Україні у процесі політичних трансформацій, що закріплені в Основному Законі, була можливість їх коригувати домінуючим суб'єктом, залежно від ситуації. Це створювало сприятливі для окремих акторів умови реалізації корпоративних інтересів, що, значною мірою, визначало конфігурацію та повноваження інститутів державної влади, а також негативно впливало на процеси соціалізації та інтериоризації демократичних цінностей.

Президентські вибори 2004 р., перемога опозиційного кандидата за масової підтримки населення («помаранчева революція») змінили правила гри в політичному полі, започаткували виникнення нових конфігурацій та угруповань серед груп еліти. Ці зміни пов'язані з формуванням взаємозалежностей між основними гравцями політичного поля, що змушує їх домовлятися і укладати поки що ситуаційні угоди.

Перехід до парламентсько-президентської системи правління та парламентські вибори 2006 р. знаменували вступ у період пошуку нових стратегій інституціалізації демократичних процедур, узгодження інтересів політичних акторів та шляхів створення загальної концепції їх консолідації, апробації на практиці нових конституційних реформ, які не позбавлені певних суперечностей. Протікання політичного процесу після виборів 2006 р. ознаменували брак консенсусу щодо базових цінностей та стратегій розвитку суспільства, що виявилось у кризі сформованих коаліцій, наслідком яких стала парламентська криза і, зрештою, криза легітимності влади, яку поглиблювали постійні порушення правил гри з боку еліт і невизначеність меж діяльності та повноважень основних інституцій держави.

Постійна невизначеність процедур у процесі взаємодії парламентської більшості з опозицією, нав'язування власних правил гри зумовило формування конфліктів у середовищі еліт. На проблему ситуаційності правил гри вказує п. 1. Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інституцій в Україні» від 19 квітня 2007 р.: «Триваюча політична нестабільність є результатом того, що численні українські уряди не мали узгодженої політики, підкріпленої змістовними юридичними, адміністративними та економічними реформами. Політичні реформи, що закріпили б «правила гри» та створили передумови для гарантування демократичних прав і свобод законними інституціями та сприяли б політичній конкуренції, не завершені дотепер» [10].

Після проведення позачергових парламентських виборів 30 вересня 2007 року за даними Центральної виборчої комісії отримали перемогу Партія регіонів (34,37 %), Блок Юлії Тимошенко (30,71 %), Блок «Наша Україна – Народна Самооборона» (14,15 %), Комуністична партія України (5,39 %), Блок Литвина (3,96 %) [12]. Проте стадія протікання процесу формування коаліції та уряду також показала свою циклічну повторюваність, обрання основними політичними гравцями «неформальних

політичних правил гри», недотримання основних політичних правил, декларованих цінностей. На нашу думку, механізм формування політичної стабільності може ґрунтуватися на згоді й консолідації політичних еліт щодо базових цінностей та правил гри у політиці.

Консолідована демократія – це політичний режим, при якому демократія як складна система інститутів, правил, а також зразків стимулів і гальмувань, постає «єдино визначеним типом гри», основною якою є процедура консенсусу. Консенсус – це згода спільноти щодо найважливіших аспектів соціального порядку, системи цінностей і норм, що об'єднують суспільство і забезпечують його сталий розвиток. Консенсус передбачає також згоду щодо цілей розвитку, правил гри, процедур розв'язання спірних питань, урядових структур і політики держави. Шлях до консолідованої демократії залежить від стратегії розвитку структурних і процедурних чинників демократизації країни. До основних типів структурних передумов демократизації відносяться: а) формування національної єдності та відповідної ідентичності; б) досягнення відносно високого рівня економічного розвитку; в) поширення культурних норм і цінностей, які передбачають визнання демократичних принципів,

довіру, почуття громадянського обов'язку тощо; г) ефективна державна влада.

Формування процедурних передумов залежить від вибору політичних стратегій і тактик перетворень взаємодії політичних сил, а також індивідуально-особистісних характеристик головних політичних акторів. Важливу роль у цьому відіграє єдність еліти, обов'язкова наявність угод і пактів між ними, послідовність дій у реалізації трансформаційних стратегій. Для сучасного розвитку українського суспільства, стабільного функціонування його політичної і суспільної системи надалі актуальні формування правил гри, яких повинні дотримуватися всі учасники політичного процесу, та свідомий вибір політичними акторами в процесі політичного торгу та суперництва організаційних форм, інститутів і процедур демократичного політичного устрою. Правила гри (і в політиці також) повинні бути прозорими, конвенційними, загальнообов'язковими, відносно усталеними.

Становлення ефективної інституційної бази, укладення демократичного пакту головних політичних акторів щодо стратегії розвитку держави створюють умови для розвитку структурних (об'єктивних) чинників демократизації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисова Н.В., Козлов Д.В., Работяжев Н.В. Проблемы демократии и демократизации / Под ред. О.Г. Харитоновой. – М.: Аспект-Пресс, 2002. – 79 с.
2. Бурдьє П. Социология политики: Пер. с фр. Н.А. Шматко / Сост., общ. ред и предисл. Н.А. Шматко. – М.: Socio-Logos, 1996. – 320 с.
3. Говлет М., Рамеш М. Дослідження державної політики: цикли та підсистема політики / Пер. з англ. Олександра Рябова. – Львів: Кальварія, 2004. – 264 с.
4. Зазнаев О.И. Вторая молодость «долгостителя»: концепт «политический институт» в современной науке // «Проблемы политической науки». – Казань: Центр инновационных технологий. – 2005. (Доступно з URL: www.ksu.ru/infers/politology).
5. Кармазіна М., Шурбована О. «Інституція» та «інститут»: проблема розрізнення понять // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4 // Доступно URL // www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=59&c=1308.
6. Качанов Ю.Л. Политическая топология: структурирование политической действительности. – М.: Ad Marginem, 1995. – 224 с.
7. Качанов Ю.Л. Производство политического поля в современной России // Социологические исследования. – 1997. – № 11. – С. 3-12.
8. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки // Пер з англ. Іван Дзюбка. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
9. Пшеворський А. Переходи к демократии // Политология. Хрестоматия / Сост. М.А. Василик, М.С. Вершинин. – Гардарика, 2000. – 843 с.
10. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи. Функціонування демократичних інституцій в Україні від 19.04.07 // www.coe.int.com.ua.
11. Терборн Г. О границах и динамике норм и нормативного действия. Социологическая рефлексия // Социологическое обозрение. – 2003. – Том 3. – № 4. – С. 42-56.
12. Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнего дня / Пер. с нидер. – М: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 539 с.
13. Офіційний сайт центральної виборчої комісії. Позачергові вибори народних депутатів України 30 вересня 2007 року. Доступно з URL // www.cvk.gov.ua/pls/vnd/2007.

Рецензенти: доктор історичних наук, професор Пронь С.В.;
кандидат політичних наук, доцент Шевчук О.В.